

Memòria Literària a la Conca de Barberà

Diversos autors

Relació de les fitxes d'indrets de la Conca de Barberà:

- Ermita dels Sants Metges (Sarral)
- Font de Nerola (Vimbodí)
- La Pasquala (Montblanc)
- Milmanda (Vimbodí)

ERMITA DELS SANTS METGES

Nom de l'element: **ERMITA DELS SANTS METGES**

Municipi: SARRAL

Comarca: CONCA DE BARBERÀ

Coordenades GPS

Latitud: 41°26'43.4

Longitud: 001°15'52.6

Tipus d'element: ERMITA

L'inici de la devoció sarraïenca als Sants Metges cal situar-lo en el context de les pestes que assolaren Europa durant els segles xiv i xv. Els sarraïencs construïren una petita ermita a les acaballes d'aquesta darrera centúria i triaren

un indret molt agraiat pel paisatge, enmig del bosc i vora una font —com diuen els *Goigs* de 1848 en honor dels Sants— “que raja contínuament”, a 500 metres d'altitud i al peu del tossal i collada d'en Fessit, turons d'entre 600 i 700 metres que formen un mena d'amfiteatre darrere el santuari, al sud-est de la vila. L'única reminiscència d'aquest període són els nervis de pedra de l'absis de costats ogivals i l'arc apuntat que separa el presbiteri de la nau.

La lectura de la *Noticia de la Ermita de los Santos Cosme y Damián erigida en la villa de Sarreal precedida de una breve reseña sobre la vida de dichos mártires*, 1855 (reeditada en facsímil per la revista *El Baluard* l'any 1998) i la diversa informació recollida per mossèn Capdevila ens permeten deduir que entre l'inici de la devoció i l'any 1854, l'any del còlera, existeix una continuïtat: cap al 1700 es realitzen unes reformes per engrandir l'ermita; del 1770, per exemple, data el famós retaule barroc obrat per Isidre Espinalt Vellet, nét d'Isidre Espinalt i Serra-Rica.

L'ermita va tornar a ser arranjada l'any 1854 amb motiu de la intercessió dels Sants davant del còlera, el “còlera morbo”, com l'anomenaven a l'època. Es dreçà una nova façana constituïda per un pòrtic trilobat (que albergava imatges dels germans dels Sants Metges, Antimo, Lleonci i Euprepi) culminat per un campanar

1. Cronologia

d'espadaña; es col·locaren nous altars i les figures dels Sants Metges en dos nínxols avançats de la plaça, a mode de propileus; i un jove pintor, Marià Fortuny Marsal, el pintor català més important del segle xix, podria haver estucat les parets de l'interior segons la brama popular, si bé no hi ha cap tipus de constància documental que avaluï aquest fet. Els *Goigs* van haver d'afegir tres estrofes més per palesar la santa ajuda (la primera diu “En lo any cinquanta quatre / sobre lo de mil vuit cents, / quan lo còlera terrible / atacava fortament, / la vila de Sarreal / en vos, oh Sants, confià. / Vullau-nos donar salut /

El retaule de l'ermita dels Sants Metges, obra de l'artista sarralesc Isidre Espinalt, bastit l'any 1770 i destruït el 1936. Fotografia: Arxiu Mas de Barcelona; Arxiu de l'ajuntament de Sarra.

Sant Cosme i Sant Damià"). D'aleshores ençà el poble de Sarra celebra un aplec a l'ermita per recordar la protecció dels Sants.

El retaule de l'ermita dels Sants Metges, obra de l'artista sarralesc Isidre Espinalt, bastit l'any 1770 i destruït el 1936. Fotografia: Arxiu Mas de Barcelona; Arxiu de l'ajuntament de Sarra.

En l'inventari de l'ermita de l'any 1786 (publicat per Valentí Gual a la revista *El Baluard* 54, l'any 1991) apareix detallada una llista considerable de "vasos sagrats i demès", inventari que denota la importància del santuari al si de la comunitat. Amb tot, sembla que les obres efectuades durant la segona meitat del segle XIX—segons explica Capdevila— no obtingueren el resultat esperat i de seguida aparegueren esquerdes a les parets i sostre, situació que miraria de ser solucionada durant el segle següent

Durant el primer terç del segle xx s'efectuaren millores estructurals: s'arranjà el paviment el 1912 i el cor el 1932. Tanmateix, la guerra civil de 1936 comportà la destrucció dels altars, el famós retaule i les imatges dels Sants. Cinc anys més tard, s'inicià una nova restauració que culminà amb la realització

d'un nou retaule d'alabastre i l'adquisició de les actuals imatges. Amb tot, com era de preveure, els esforços econòmics dels feligresos s'adreçaren majorment a la reconstrucció del temple parroquial i del campanar, actuacions que es perllongaren durant una quinzena d'anys i que, en certa manera, obligaren a deixar de banda l'ermita.

No serà, doncs, fins a l'any 1966 que l'aleshores rector, mossèn Anton Morell, proclami la restauració del temple sota les directrius de l'arquitecte sarraenc Josep Puig Torné, el qual, després de comprovar el mal estat de la fàbrica, decidirà construir un nou temple —hi ha qui sosté que potser inspirat en l'església de Notre Dame du Haut, a Ronchamp (França), de Le Corbusier (1955), però no hi ha dubte que amb una tècnica molt més aconseguida d'allò que els arquitectes anomenen *arquitectura suspesa, flotant*— conservant només l'absis gòtic i donant importància a les formes corbes que, com explica el propi Puig lliguen perfectament “amb l'entorn de turons erosionats”: les parets sinuoses i ampla barbacana que s'eleva cap al cel; el campanar sobri i esvelt; els rosetons que imiten el sol, i l'original reixa vidrada, collage de ferro molt aclamat de l'artista Josep Grau-Garriga a partir de la soldadura, a manera de tapís, d'eines del camp, de l'artesanía i, fins i tot, de professions liberals, són algunes de les característiques fonamentals d'aquest santuari que s'inaugurava solemnement el 27 de setembre de 1970 i que ha esdevingut un dels símbols més coneguts de Sarraí.

Només un lustre després d'aquesta data, l'any 1975, havia començat un aplec a l'ermita que, més de quaranta anys després, continua com una festa de retrobament, declarada ara d'interès comarcal pel Consell de la Conca. Des de l'estiu de 2015, d'altra banda, la iniciativa privada ha recuperat un dels elements que havia estat identificador de l'ermita dels Sants Metges durant el darrer terç del segle xx: el restaurant de l'ermita, servei que complementa l'oferta excursionista de l'alberg municipal i l'àrea natural de lleure, un bellíssim entorn presidit, des del segle XVII, per la font de l'Ermita on, encara ara, s'endevinen unes imatges d'alabastre dels Sants Metges, probablement barroques del segle XVIII. El desgast del relleu s'atribueix —explicava Jaume Peyrí a *Iconografia d'uns metges anargirs*, 1931— a la tradició de llençar-hi pedres, les noies.

2. Descripció

En l'actualitat, la decoració del santuari és mínima, però molt encertada: les imatges dels Sants Metges —amb una cinta que recorda la seva protecció l'any 1885— presideixen l'absis pentagonal; l'altar major està constituït per un corró a la base i per la llosa d'un balcó com a taula; el seient del presbiteri és un frontó circular d'una portalada d'una casa; l'ambó de l'Epístola és part del fust de la creu de Sant Bartomeu del segle XVI; a la banda de l'Evangeli, contemplem una bella imatge de la Verge Maria amb el Nen Jesús, la Mare de Déu de la Salut, beneïda i traslladada en processó a l'ermita el 25 de maig de 1986; a la paret nord, una majòlica recorda des del setembre de 2004 l'esforç i dedicació de mossèn Anton Morell per aconseguir la nova ermita; a la banda sud, observem la lleixa de ferro per als ciris i podem visitar una petita habitació per als exvots, testimonis de la fe de Sarraí als Sants Metges; a l'exterior, finalment, comprovem com la porta que dóna accés a les instal·lacions adjacents (serveis i restaurant) és la barana de l'antic presbiteri.

Tot l'interior del temple llueix magníficament amb la claror que arriba a través de la gran portalada, segurament l'element escultòric que millor representa la vila de Sarraí, per tal com aquest és un monument que té un sentit social d'enorme calat, transcendental; potser per això també és l'obra preferida per l'autor, com ho desvetlla la filla de l'artista, Louise Grau-Garriga, en un article de 2016 de Damià Amorós Albareda: "D'aquest treball corporatiu, col·lectiu, en va sortir una obra només comparable, en l'art català, a alguna reixa d'Antoni Gaudí" (Francesc Miralles, *Grau-Garriga a Tarragona*, 2009). Efectivament, totes les eines i peces que apareixen a la porta (eines agrícoles i industrials i instruments de les arts liberals, com el fòrceps del metge) són donacions dels vilatans, com si es tractés d'exvots: "Oh...! Meravella inaudita", exclama el poeta local Adolf Andreu, "Novetat original, / aquest magnífic portal / que tanca

i obre l'ermita!" Justament també, l'antiga clau de ferro del santuari destaca a la biga central, que actua com a llindar. El simbolisme màgic de la porta —els cercles concèntrics, els vidres de colors, els triangles i el feix de raigs que esclata amb les eines de tot un poble es conjuminen perfectament per transmetre a l'espectador una imatge impactant, sòbria i elegant a la vegada, de l'Eucaristia— assoleix ple sentit si contemplem el temple des dels laterals: la coberta és la quilla invertida d'un vaixell i el campanar de formigó, encara orfe de campana, se'ns presenta, al·legòricament, com el timó que condueix la nau del Cristianisme.

L'ermita dels Sants Metges en l'actualitat. En primer terme, el campanar i la magnífica reixa vidrada de Josep Grau-Garriga. Fotografia de Josep Bou. Arxiu: ajuntament de Sarraí

No és suficient, doncs, observar aquest santuari des d'un únic punt de vista; cal moure's per fora buscant diverses perspectives, cal entrar i sortir i estar a l'aguait de la llum del sol... si volem entendre tots els misteris que la bella construcció amaga. No és casualitat que molts sarraíencs sàpiguen de memòria aquests versos andreuans amb què finalitzem aquesta descripció del santuari salutífer: "De les peces i brillants / que adornen la nostra Vila, / la que més val i brilla / és l'Ermita i els seus Sants".

L'ermita dels Sants Metges en l'actualitat. En primer terme, el campanar i la magnífica reixa vidrada de Josep Grau-Garriga. Fotografia de Josep Bou. Arxiu: ajuntament de Sarraí.

3. Referències poètiques

Càntic a l'ermita dels Sants Metges

(Antoni Clarassó, 1959)

*No sé si és l'alba que a tu t'il·lumina,
o és la claror que envia per tu sola el Cel.
Ta llum és tan clara, tan pura i divina
com brillant estel.
No sé si és la font que ressona argentina
en l'ombriu paratge d'aquest bell racó,
o és la dolcesa d'una veu divina
que en fa oració.
No sé si és l'aigua que en tu serpenteja,
jugant amb la molsa dels rierols teus,
o les melodies que ella rumoreja,
són d'àngels, llurs veus.
No sé si ens abranda, Ermita estimada,
la flama que aviva nostra devoció,
que avui nostra Vila se sent arborada
de fe i redempció.
Sols sé que ets estoig de Relíquies Sagrades,
guardada pels arbres i rústics penyals,
i els càntics que ritmen ses belles tornades
són cants celestials.*

Els Sants Metges

(Adolf Andreu, 1990)

*A Sarral tenen l'ermita
com cap altra no n'hi ha.
Sant Cosme i Sant Damià
la regenten i l'habiten.
Construïda de bell nou,
sòlida, rígida, esterca,
tot és ferro, tot és pedra,
pedra vista i ulls de bou.
En son reialme i recer,
lluny del bullici mundà,
enfilats sobre l'altar
els Sants s'hi troben bé.*

*Doctors en l'art de curar
i entesos en medicina,
la professió que els domina
aquí els ha dut a parar.*

*I aquí fan la seva estada
en guàrdia ben compartida.
Son prestigi els dóna vida,
vida plaent regalada.*

*I coneguts de tothom
-esllomats, tolits, nafrats-
són els més sol·licitats
i els més feliços del món.*

4. Bibliografia

Ajuntament de Sarra i Parròquia de Santa Maria

1970 *Programa d'inauguració de l'ermita dels Sants Metges*.

Amorós Albareda, Damià

2016 "La reixa de la portalada del santuari de Sant Cosme i Sant Damià de Sarra", Revista *Podall*, 4.

Capdevila i Miquel, Tomàs

1934 *Sarreal. Notes històriques de la vila*. Impremta Castells. Valls. Reedició facsimil, Editorial Artyplan, Barcelona.

Fontanals Torroja, Marta

2002 "L'ermita dels Sants Metges", Revista *El Baluard*, 123-124-125.

Giné Farré, Ramon

1999 "Les estades dels Sants Metges a la Vila", Revista *El Baluard*, 105.

Grau Pujol, Josep M.

1987 "La provisió d'ermità a l'ermita dels Sants Metges", Revista *El Baluard*, 28.

1995 "Un inventari dels Sants Metges de 1797", Revista *El Baluard*, 77.

Gual Vilà, Valentí

1991 "Un inventari de l'ermita dels Sants Metges el 1786", Revista *El Baluard*, 54.

Marsal Bonet, Antoni M.:

1998a "L'ermita dels Sants Metges", *Diari de Tarragona* (4 de maig)

1998b *Sarreal*. Cossetània edicions. Valls

2003 "Sarreal i la devoció als Sants Metges", Revista *El Baluard*, 126.

2004a "Sarreal renova el vot de poble", Revista *El Baluard*, 131.

2004b "...I en el fons dels nostres pits faran niu les cadernerres". *L'obra poètica del Dr. Adolf Andreu i Padreny*. Editorial La Torratxa. Valls.

2012-14 *Sarreal, patrimoni i natura*. Col·leccionable de rutes. Ajuntament de Sarra.

2017 *Sarral, l'església i la vila*. Cossetània edicions. Valls.

Miralles, Francesc

2009 *Grau-Garriga a Tarragona*. Diputació de Tarragona.

Morell Jansà, Antoni

1975 *Història de Sarreal*. Impremta Recasens. Montblanc.

1990 "Vintè aniversari de la nova Ermita", Revista *El Baluard*, 46.

Parròquia de Santa Maria de Sarral

1855 *Noticia de la Ermita de los Santos Cosme y Damián erigida en la Villa de Sarreal; precedida de una breve reseña sobre la vida de dichos mártires*. Edició en facsímil feta per la revista *El Baluard* i editorial Artyplan, Barcelona, 1998.

1952-2018 *Full parroquial de Sarral*.

1976 *Goigs en honor dels Sants Metges Cosme i Damià*.

Peyrí, Jaume

1931 *Iconografia d'uns metges anargirs*. Barcelona.

Teixidó Montalà, Jaume

1999 "Inventari de la Parròquia de Sarral l'any 1925", *Segon Recull de Treballs El Baluard*. Revista *El Baluard* i Editorial Artyplan. Barcelona.

FONT DE NEROLA

Nom de l'element : **FONT DE NEROLA**

Municipi: VIMBODÍ I POBLET

Comarca: CONCA DE BARBERA

Coordenades GPS

Latitud: 41°22 1.8"

Longitud: 1°8'25.71"

Tipus d'element : FONT

A poc mes de dos kilòmetres del Monestir de Poblet, a la dreta de la carretera T 700 de Prades a l'Espluga de Francolí (antiga carretera de L' Espluga de Francolí a Flix), davant la Creu que es troba al inici de la pista asfaltada del barranc de Castellfollit (entre el punt K 6 i 7), trobem un camí de terra privat que condueix a la font de Nerola i els Corrals Nous, i continua cap el castell de Riudabella, a través de la Plana de la Servera i el gual de La Mata.

A cent cinquanta metres de la carretera, aproximadament, una portalada de fusta, que posaren els Gil per impedir el pas a la seva propietat, barra el pas pel camí. Superada aquesta dificultat, ja que es pot evitar fàcilment sortint del caminal, a pocs metres i també a la dreta, creixen unes un grup d'alzines i al bell mig trobem la font ensorrada al terra. *L'origen és un pou artesià i brolla formant una bassa d'aigua cristallina i fresca. Tota ella està envoltada per una paret circular d'uns dos metres d'alt, i s'hi baixa per unes escales construïdes al rústec, dessota un portal de pedra en quina clau s'hi veu mitj borrosa la feixa de 1760¹*, a baix hi trobem el petit toll central en forma de paella i un estret corredor que l'envolta, i a fi d'embellir-lo hi ja sis pedrissos, que es recolzen a les pedres del mur, fets amb rajoles arabitzants de dibuixos geomètrics, on es barregen els colors blanc, verd, terra de Siena i blau, els culs del seients son monocolors, tots ells blaus, i a mode de respatller als tres centrals disposen de un quadre de majòliques amb text poètic de caràcter moralitzant i religiós plasmat amb lletra gòtica. Els marcs dels plafons son blaus amb una espiga blanca i negra, el fons central es blanc i les lletres son blaves. Per acabar, unes rústegues jardineres amb rosers, s' intercalen als seients de rajola i continua cap els extrems sense coincidir, ja que hi ja en la paret la porta d'accés i una petita obertura quadrada, que permet el buidatge i conducció subterrània de l'aigua de la surgència, portant-la a uns quinze metres, fins una petita construcció quadrada, de pedra irregular i semisoterrada que al lindar de la porteta d'accés figura la data 17?? (semi destruït, il·legible), i que es tracta del lloc, on el preuat líquid inicia el camí en el seu viatge fins a brollar fresc a les fonts del proper monestir.

El text de les majòliques fou escrit pel i vicari de la parròquia de Vimbodí, Mossèn Isidre Boyó i Maré, Vimbodí 1867-Reus 1931), relacionat amb la família Gil de Riudabella, ja que celebrava missa a la capella del castell i cal observar que totes les paraules de caire religiós que hi figuren han sigut destruïdes trencant el vidriat. Hi ja dues versions sobre l'origen de la bretolada, una ho atribueix a al dr. Juan Negrín d'aquesta manera: *El que poca gent sabem o ningú és de les estades de l'insigne Dr. Juan Negrín a Riudabella ben abans de la guerra civil. Efectivament, Juan Negrín era un metge brillant que la gent respectava i era invitat a passar les vacances i estades en diferents indrets i on rebia estudiants de medecina catalans atrets per la fama del metge. Sembla ser que alguns matins anaven a esmorzar a la Font d'En Nerola (font que avui ja no existeix ?). Allí, Negrín, diuen que es divertia amb un revòlver, tirant trets als punts de les "is" i al centre de les "os" de les frases d'uns versos que hi havia escrit a les parets*². L'altra es una versió popularment contada a Vimbodí, i que afirma que en temps de la guerra civil (1936-1939), con sigui que hi hagué un fort sentiment anticlerical i tot el que feia pudor a encens, era profanat i destruït, els mots de les majòliques que feien al·lusió a Déu, la Verge... foren malmesos. El poemes restaren llarg temps destruïts i descuidats fins que sortosament en una actuació de plantació de vinya i neteja a l'entorn de la font que feu l'actual propietari, se'ls restaura i foren novament llegibles.

El bosc d'alzines i l'ombra amb la darrera actuació fou reduït i l'aigua de la font no omple el toll central, tant regularment com abans, com afirmava el poeta: *La font raja may s'estronca sembla be l'eternitat*³. Tot i els canvis, l'antic lloc que fou de descans i esbarjo per turistes noucentistes i excursionistes, encara respira atracció i misteri, hi hom pot copsar la màgia de l'entorn per la proximitat de la cova dels Aixeregats o del poblat medieval de Castellfullit i de la torre del Moro, i fins i tot del tossal de les Forques i les tombes de la seva necròpolis, i aquell silenci que en ocasions deixa albirar al visitant un cabirol que salta del bosc cap a la vinya del voltant.

Nova actuació dels Minyons

El dia de Sant Jordi fou el destinat per a començar la nova tasca els Minyons de Muntanya, el qual tots plens de joia, celebràrem, i fou un dels actes més lluïts, com no se n'havia fet cap pel nostre patró. Tots contents vàrem oir la Santa Missa ja, atents i formats, férem les tres promeses dels Minyons de Muntanya. Després es beneí el romaní, del que se'n donà un ramet a cada un dels assistents a la festa.

Celebrada la Missa, tots ens desformàrem, i cadascú a casa seva. Amb molta alegria i entusiasme prenguérem les nostres motxilles, que ja estaven arranjades, i ens dirigírem cap al Centre, que fou el punt de reunir-nos tots, per tal de marxar pocs moments després, El dia semblava com si talment sentís l'alegria dels nostres cors, puix aparegué clar i esplèndid. Amb molt de goig emprenguérem el camí, acompanyats dels senyors rector i vicari, cap a la xamosa font de Nerola. Caminàrem quatre quilòmetres i ja ens trobàrem al pintoresc castell de Riudabella, i, havent caminat dos quilòmetres més, ens trobàrem a la ben ombrejada i cristal·lina font de Nerola. El Sòl amorós besava la suor llançada amb abundància pel nostre front; allí descarregàrem les motxilles i ens posàrem a dinar, car la gana ja, es feia sentir una mica. Tot seguit, després de dinar, férem en ple camp un ratet de gimnàsia i, havent reposat, ens dirigírem vers el joí i arquitectònic Monestir d'e Poblet, on, al cap d'una estona, acabàrem de buidar les motxilles, doncs ja no se'n faltava gaire; després de berenar jugàrem una estona per la plaça del Monestir i quan el sol se n'anà a del posta, ens encaminàrem vers Vimbodí. Al passar per davant de l'ermita dels Torrents, cantàrem la Salve a la Verge i

tornàrem a emprendre la marxa cap al nostre volgut poble; ens dirigírem a la Casa Rectoral on ens acomiadàrem amb ganes de tornar-hi un altre dia.

Lluís Aixut (M. de M. Colla, Drac.)

Vimbodí Butlletí Cultural - 01/05/1936, p. 17 de 24

Notes

- 1.- *El Francolí* - 30/10/1923, Article Les Fonts de L'Espluga. P. 2 de 8
- 2.- *Espitllera* - 01/06/1994, P. 5 de 42
- 3.- Text de les majòliques de la font de Nerola.

Fotografia Pep Ruau (Vimbodí. 2019).

POUS DE GEL DE LA PASQUALA

Nom de l'element: **MAS DE LA PASQUALA**

Municipi: MONTBLANC

Comarca: CONCA DE BARBERÀ

Tipus d'element: Mas, en l'actualitat és un edifici enrunat i abandonat.

Les primeres referències documentals sobre els pous de gel a la partida de la Pasquala de Montblanc daten del primer terç del segle XVII, el 1632 el matrimoni de la baixa noblesa local format per Francesc Jori i Isabel Desclergue, compraren una peça de terra on hi havia un pou de glaç, posteriorment sabem que el 1712 Francesc Vergonyós, mercader de Montblanc, venia un pou de neu a la Pasquala a l'Ajuntament de Tarragona i al Capítol de canonges de la mateixa ciutat. L'any següent els dos comuns tarragonins compraren vint jornals de terra campa i de bosc al mateix lloc. El 1731 es té constància d'un altre pou i de les obres de reforma que s'havien d'efectuar al pou gran a càrrec del mestre d'obres Antoni Gelambí, de Montblanc, el qual també arranjaria les basses, més endavant el 1787 es treballa en l'aprofondiment i enllosament d'un pou. L'adquisició d'un pou per part dels canonges i regidors de Tarragona l'hem d'emmarcar en la Guerra de Successió (1701-1714) i la necessitat d'assegurar el proveïment estable de gel a la capital de vegueria, tant per la població civil, com per l'exèrcit, recordem que el fred és terapèutic pels cops, les ferides i rebaixar la febre, però també el glaç servia per a refrescar les begudes a l'estiu, vi, aiguardent, llimonades i orxates, a més de la conservació d'aliments. Les classes benestants (noblesa, hisendats, església), eren de les principals consumidores, però també d'altres estaments, que l'assaborien a la taverna o el compraven a la taula de neu.

Excursió a la Pasquala

"Sota un cel blau i puríssim, rabejat de les clarors fulgurants del sol naixent, sortiem de la vila quan del cim de Santa Maria en queien cinc hores. Emprenguérem camí del Reboll amunt. escalant lleugerament la penosa costa i arribant al poc temps a la Font del Reboll. Allí després de reposar de la primera embranzida i alleugerits de roba, car el sol començava a picar, continuàrem nostra tasca d'ascensió, pujant pel llindà de la barrancada, on hi floria a pleret l'armoniosa salutació de l'aucellada. A mesura que 'ns anavem enlairant, nostre pit es sadollava de les sentors vivificadores de mare natura i a cada pas anàvem colgant sota nostre, totes les misèries de la terra baixa i així com en altres avinenteses, les mans executen ço que'l cervell pensa, ara són les cames: caminar i pujar volíem, i caminant pujàvem. Silenciosos i corpresos penetrem a la quieta Vall de la Pasquala, i nostres veus ressonen dins com en la pau d'un claustre; sembla talment que rera nostre s'hagin de cloure com en franca sardana, els dos braços de muntanya i per sempre més ens recloquin en aquell dolç breçol de la Pasquala. Sentim un murmuri d'aigua i ens entaforem

per l'ubaga verdissa, visitant la mina de l'aigua i de le les Fonts de la Vila, llegim l'inscripció de la làpida, la qual data de 1804, que està escrita en nostre idioma, en la que assenyalava l'Ajuntament, arquitecte i altres senyors que prengueren part a la construcció de dita obra. Som davant del mas de la Pasquala i el seu aspecte ens causa tristesa; abandonat i sol en aquella solitud, ens sembla la tomba dels bons temps dels masovers fornits i masoveres fresques i jolives, que tenien un ritme de matrona i en el qual bressolaven dintre ses entranyes als fills de la terra que naixien bons i sans, i que amb sos caparrons daurats enriolaven i omplien de vida la formosa Vall de la Pasquala. Damunt de la portalada hi ha un escut ovalat amb la creu de Santa Tecla a una banda i les quatre barres tarragonines a l'altra, hom diu, sabent l'origen, que's l'escut dels canonges de la Seu de Tarragona; a sota hi ha la data de 1712; sospirem i pensem en que aquelles parets foren pujades quan Catalunya era lliure, amb quin dalit no devien treballar aquells catalans, els quals, assentaven damunt la terra ben seva, al casal que'ns havien de llegar".

(Crònica de l'excursió a la Pasquala que féu l'Agrupació Excursionista Elionor, de la Joventut Nacionalista de Montblanc el 10 de juny de 1923, Nova Conca, (Montblanc), 16 de juny 1923).

Bibliografia:

Josep M. Grau Pujol

- "L'explotació dels pous de neu de la Pasquala al segle XVIII", *Espitllera*, (Montblanc), 51 (1986), p. 20-22 i 52 (1986), p. 18-20.

- *La indústria tradicional de Montblanc i la Conca de Barberà en el segle XVIII*, Montblanc, 1989, ps. 15-86.

- "Els pous de gel de la Pasquala de Montblanc (segle XVIII)", *El Foradot* (Montblanc), 61 (juliol-agost 2010), p. 9-10.

Responsable de la fitxa: Josep M. Grau i Pujol

MILMANDA

Nom de l'element: **MILMANDA.**

Municipi. VIMBODÍ i POBLET

Comarca: CONCA DE BARBERA

Coordenades GPS

Latitud: 41º,23',51"N

Longitud: 1º, 4',27"E

Tipus d'element: Castell i antiga granja del monestir de Santa Maria de Poblet

La novel·lista val·lenca Margarida Aritzeta, ha ambientat bona part de la seva novel·la, *Perfils de Nora*, al castell de Milmanda, on diu en la contraportada,

" El vi és com la vida, se li ha de donar temps però s'ha de saber consumir en la seva plenitud"

ARITZETA, M.: *Perfils de Nora*, Edicions Proa SA, Barcelona 2003. ISBN: 9788484375371

Un dels indrets equidistants entre Vimbodí i Poblet i l'Espluga, on el pas del temps ha deixat des del neolític fins l'actualitat una petjada seguida, és sens dubte Milmanda¹.

Tot seguin el riu de Milans aigües amunt, no pas massa lluny del mateix castell, es localitza un important jaciment de superfície de sílex, on han aparegut peces acuradament treballades.

De temps posteriors són les restes d'una necròpolis ibèrica, situada a la part de ponent del castell. I que ha donat interessants i singulars troballes procedents d'aixovars funeraris.

Del període romà s'han trobat vestigis d'una important vil·la rústica i urbana que potser tingué el seu esplendor des del s. II aC al s. III dC, a tot estirar a jutjar per les restes aparegudes, on s'ha pogut constatar les restes d'un aparent hipocaust pertanyent a unes termes.

Veiem doncs, com els paratges on fou bastit el castell de Milmanda han esdevingut un lloc d'assentaments humans des de l'antigor. I és que aquest punt gaudeix d'unes condicions naturals favorables: Es troba en una terrassa fluvial del riu de Milans, de terrenys fèrtils i d'una ampla esplanada; pas natural de vies de comunicació, aprofitat per la via de *Italia in Hispanias*. Tanmateix, malgrat les favorables condicions naturals que comporta la zona, el lloc on està situat el castell manca d'unes defenses naturals ben determinades, per bastir una fortalesa que es pogués consolidar.

El Nom

Els paratges de Milmanda eren coneguts abans del s. XII, com la vall d'Escurpianda "*valle qui dicitur Scurpianda*" o "*Milmanda qui antique dicebatur Scurpianda...*", diuen els documents de 1152² i 1184³, respectivament. Topòmin, considerat per alguns autors, com a musulmà, que donà pas en la segona meitat del segle XII, al de "*Nilmanda*", "*Milmande*" o Milmanda, segons altres autors de procedència francesa, potser per l'origen d'alguns repobladors (*Marmande*, la Garona) i que podria significar petit castell o lloc fortificat.⁴

Foto.1 Milmanda (façana sud). (Foto Antoni Carreras)

Les primeres referències històriques

La primera referència històrica que tenim documentada és del 1149, any que Guerau de Granyena i Sança, la seva esposa, fon donació del castell a Arnau de Montpaó i a la seva muller Laureta. Segurament Guerau de Granyena hauria rebut dels comtes de Barcelona aquestes terres –juntament amb altres com les de Senan- per a ser repoblades⁵. Pel que es desprèn del document, Guerau de Granyena era senyor del lloc amb tots els drets.

El pacte que s'estableix entre Guerau de Granyena i Arnau de Montpaó és un contracte típicament feudal de vassallatge, en el que es detallen les parts dels rèdits a percebre entre els dos i es defineix el llaç de dependència. Però també s'intueix una voluntat repobladora en l'ànim dels Granyena, plasmat en frases com aquesta "*ut ipsa ora que siat poblata predicta Nilmanda...*", Per tant, la idea era repoblar el lloc i construir un poble⁶.

Dificultats repobladores

Tanmateix, aquesta aspiració repobladora de l'indret tindrà serioses dificultats pocs anys després. Per un costat, i no pas massa lluny, calia impulsar la repoblació de l'incipient nucli urbà de l'Espluga, tasca fermament assumida pels Cervera, i que no deurien veure de bon grat la idea del sorgiment d'un altre nucli potencialment receptor de repobladors prop de les seves terres. I per l'altre, i fins i tot més important, la donació de les terres de Poblet per part del comte Ramon Berenguer IV a l'abat Sanç de Fontfreda el 1150 per bastir-hi un monestir, bastió a la vegada d'espiritualitat en aquestes terres frontereres i provat propulsor econòmic.

Així doncs, les dificultats en que es degueren trobar els Granyena i els Montpaó alhora d'empènyer la repoblació del lloc de Milmanda són fàcilment imaginables: per una part la ferma voluntat del comte de Barcelona per establir un monestir i, per l'altra, la tasca de repoblació en marxa que els Cervera portaven a l'Espluga. Aquests dos factors, i probablement algun altre més que ara se'ns escapa, possiblement truncaren l'aspiració poblacional de Milmanda, sens oblidar els condicionants naturals poc afavoridors de la defensa del lloc⁷.

Però vet aquí que, com diu A. Altisent⁸, en la primera meitat del 1173, Guerau de Granyena, afectat d'alguna malaltia greu, expressà les seves darreres voluntats davant de Galcerà de Pinós, Bernat de Granyena i Guillem d'Alcarràs, els quals el 20 de juny juraren les disposicions testamentàries que havia manifestat el difunt. En aquestes disposicions no són esmentades les possessions i el castell de Milmanda, la qual cosa fa pensar que en aquesta data ja devien estar alienats. I en una data dubtosa - per a alguns autors, 1164 i per a altres, 1174- Bernat de Granyena, germà del difunt, féu donació, sensiblement consternat per la mort recent de Guerau, de tots els seus drets i terres de Milmanda al monestir de Poblet, en benefici de la seva ànima. La donació es va fer al castell de Granyena, el dia després d'haver estat sepultat Guerau de Granyena. Cal dir que pel 1171 Milmanda és esmentada en la documentació com a granja de Poblet.

Foto.2 Milmanda (façana de ponent) amb torre i espitlleres defensives. (Foto Antoni Carreras)

Milmanda després

Amb el decurs dels anys Milmanda fou remodelada segons les necessitats del monestir. Sabem que el 1196 hi havia un pont sobre el riu de Milans, prop del castell, per on devia passar el camí que anava de Poblet cap el Codòs “*iuxta rivum de Milans ad capud pontis de Milmanda*”. També sabem que a finals del segle XIII hi devia haver una esplèndida albereda a Milmanda, doncs l’abat de Fontfreda dictà mesures per la conservació de l’esmentada albereda junt amb el bosc de Poblet⁹.

Cap a primer terç del segle XIV, l’abat Pons de Copons bastí una sòlida torre de planta quadrada y de caràcter defensiu, amb nombroses espitlleres, matacà i coberta per una teulada a dues vessants; la porta de mig punt, està rematada en una de les seves dovelles amb l’escut abacial¹⁰.

Foto. 3 Torre de l’abat Copons (s. XIV) amb la seva lladronera o matacà defensiu damunt la porta.
(Foto Antoni Carreras)

El P. Altisent ens assenyala que, a començaments del segle XV, l’abat Martínez de Menchugo, seguint una política de millorament de les granges del monestir, perquè algunes es trobaven poc explotades, i decideix cedir en establiment emfitèutic les terres de la granja de Milmanda a tres famílies, la de Berenguer Soler, la de Pere de Torredemer i la de Ramon Fullea, habitants de Milmanda.

En el segle XVI, l’abat Joan de Guimerà va fer algunes millores en aquesta granja. Toda ens diu que en aquest segle el castell degué ser abandonat o al menys poc cuidat. Cap a 1662 fou construït un nou

Foto.4 Portal interior amb arc de creueria (s.XIV). (Foto Antoni Carreras)

Foto.5 Galeria de tres arcs construïda per l'abat Genover (s. XVII). (Foto Antoni Carreras)

campanar a Poblet, a la dreta del creuer, amb pedra portada de Milmanda per un carreter que treballà quinze dies¹¹. Actualment crida l'atenció un gran bloc de pedra allargada que hi ha a l'esplanada principal del castell, amb aparences de pedra estreta d'alguna cantera i disposta per a ser tallada o transportada.

En el segle XVII, l'abat Genover, reconstruí algunes habitacions, segons Toda, fent un lloc d'esbarjo per als superiors del monestir. Les cases antigues foren enderrocades i es bastí un còmode habitatge d'estiu, amb capella, amples sales, cisterna excavada a la roca i una galeria de tres arcs orientada cap el monestir.

Durant el trienni liberal (1820-1823) els béns monacals foren confiscats i venuts en pública subhasta, motiu pel qual Milmanda passà a propietat particular.

Bibliografia

ALTISENT, A., *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974

- *Per la història de Senan (1159-1264)*, "Aplec deTtreballs", 3, Montblanc, 1981, pàgs. 155-195.

CARRERAS, A., Milmanda, una aspiració de poble truncada, "Butlletí del Centre d'Estudis Locals de l'Espluga", núm. 2, L'Espluga 1989, pàgs.3-4

- *Història de l'Espluga de Francolí. L'edat mitjana*, vol. III, L'Espluga, 2000, pàgs. 83-85.

FONT RIUS, JOSEP Ma. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Vol. I, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969

Responsable de la fitxa: Antoni Carreras Casanovas. L'Espluga de Francolí, agost 2018

Notes

- 1.- Vegeu CARRERAS, A., "Milmanda, una aspiració de poble truncada", Butlletí del Centre d'Estudis Locals de l'Espluga, núm. 2, L'Espluga 1989, pàgs.3.
- 2.- ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona) pergami 320 del fons de l'Arxiu del Gran Priorat de Catalunya de l'Hospital..
- 3.- Cartulari de Poblet, *Edició del manuscrit de Tarragona*, Barcelona 1938, doc. 63
- 4.- Altisent <http://www.panorama.cat/pr/myportfolio/milmanda-qui-antique-dicebatur-scurpianda-de-paratge-descorpins-a-torre-de-gascons/> [recuperat el 2/08/2018].
- 5.- FONT RIUS, JOSEP Ma. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Vol. I, CSIC, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 72.. També vegeu de la mateixa obra el volum II, pàg. 754. Publicat també en el *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960-1177)*, edició a cura de A. ALTISENT, Abadia de Poblet-Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993, doc. 114.
- 6.- CARRERAS, A., Milmanda, una aspiració..., pàg. 3. Vegeu també *Els castells catalans*, vol. IV, Rafael Dalmau, Editors, Barcelona 1973, pàgs. 399-400.
- 7.- CARRERAS, A. *Història de l'Espluga de Francolí. L'edat mitjana*, vol. III, L'Espluga, 2000, pàgs. 83-85.
- 8.- ALTISENT, A., Per la història de Senan (1159-1264), "Aplec deTtreballs", 3, Montblanc, 1981, pàgs. 169-170.
- 9.- ALTISENT, A., *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, pàg. 149.
- 10.- ALTISENT, A., *Història de Poblet*, pàg. 207.
- 11.- ALTISENT, A., *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, pàg. 528.